

УДК 811.111

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР ТАЄМНИЦЯ В КОНТЕКСТІ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ СТУДІЙ

Стрельченко К. С.

Стаття присвячена аналізу концептуального простору таємниці як інформаційної системи, позначеної нестачею даних. Розглянуто структуру, організацію та інвентар компонентів такої системи, відношення між її елементами та рівнями, роль явищ коадаптації, емерджентності та взаємної каузації у визначенні її динаміки, а також часовий вимір відповідних процесів.

Ключові слова: таємниця, концептуальний простір, інформаційна система, емерджентність, коадаптація.

Статья посвящена анализу концептуального пространства ТАЙНА как информационной системы, характеризующейся недостатком данных. Рассматривается структура, организация и инвентарь компонентов такой системы, отношения между ее элементами и уровнями, роль коадаптации, эмерджентности и взаимной каузации при определении ее динамики, а также темпоральное измерение соответствующих процессов.

Ключевые слова: тайна, концептуальное пространство, информационная система, эмерджентность, коадаптация.

The article frames the conceptual space MYSTERY as a complex dynamic information system marked by reliance on insufficient data. The study considers the organization and structure of the system in question examining the relations between its components and levels, whereby co-adaptation, emergence and reciprocal causality are viewed as instrumental in determining its evolution. The temporal dimension of the relevant processes exhibits heterochronous nature.

Key words: mystery, conceptual space, information system, emergence, co-adaptation.

Перехід від традиційного антропоцентризму до нео-антропоцентризму, в рамках якого людина розглядається як “динамічна адаптивна система, здатна до лінгво-креативної діяльності” [4, с. 440], зумовлює необхідність її розгляду з позицій “чому?” і “навіщо?”-науки, а тому мотивує постулювання неоексплаторності як однієї з ключових парадигмальних рис сучасної лінгвістики, що в теоретико-евристичному напрямі виявляється в “поступовому перетворенні лінгвістичних і лінгвопсихологічних загадок і таємниць (таких як мовне чуття, творчість, осяяння, інтуїція і под.) в наукові проблеми, що піддаються розв’язанню” [1, с. 43]. Зважаючи на двонаправлений розвиток зокрема когнітивної лінгвістики, що виявляється в тенденції до конвергенції різних напрямів і водночас включає експансіонізм в онтологічному та методологічному плані [14, с. 11–12], **актуальним** є залучення дослідницького інструментарію синергетики для пояснення системних явищ у вербалізованих структурах концептуального плану.

“Індуктивна відкритість” (*inductive open-endedness*) базових метафор певної науки зумовлює їх евристичний потенціал для експлікації нових подібностей та аналогій, для знаходження фундаментальних характеристик предмета дослідження, що видаються ймовірними [6, с. 489–490]. **Мета даної статті** полягає в застосуванні термінологічного апарату синергетики для моделювання концептуального простору таємниці, вербалізованого засобами сучасної англійської мови. **Матеріал дослідження** становлять англійські художні твори ХХ–ХХІ століть.

Концептуальний простір розуміють як “особливий специфічний тип організації концептів у людській свідомості та мовній картині світу” [3, с. 103]. Як сукупність взаємопов’язаних ментальних структур концептуальний простір таємниці може бути представлений у вигляді інформаційної системи,

визначальною характеристикою якої є оперування неповними чи неточними даними. Важливою її ознакою є також гетерогенність – численність та неоднорідність типів компонентів [15, с. 28].

На відміну від множини, якій притаманне екстенціональне визначення (виділення згідно з інвентарем елементів, а не їхніми ознаками [5, с. 4–5]), у межах системи значимим є і набір, і аранжування складових [11, с. 109]. При цьому статичні чи динамічні відношення між компонентами, що залишаються інваріантними й забезпечують ідентичність системи, представляють її організацію, а ситуативна реалізація та варіації компонентів та відношень між ними є її структурою [16, с. 48]. Інша принципова відмінність між системою та множиною полягає в тому, що належність до певної множини не змінює властивостей елементів, тоді як характеристики компонентів системи зазнають модифікацій при входженні до неї та залежать від контексту, в якому вони знаходяться [11, с. 109].

Організація аналізованої інформаційної системи передбачає наявність таких агентів: таємниці, власника таємниці, особи, що приховує таємницю, особи, що розв'язує таємницю. Кожен з цих компонентів може бути визначеним лише в контексті системи: таємниця як нечітка сутність передбачає наявність суб'єкта пізнання; особа, що приховує, зорієнтована на перешкодження розв'язуванню. Водночас, структурні варіації можуть виявлятися у вигляді накладання функцій (наприклад, таємниця виступає агентом, що спричиняє її розкриття – (1)) або їх імпліцитної реалізації (*behind* сигналізує перспективу особи, що розв'язує таємницю – (2)).

(1) *As time went on, my notebooks grew fatter. My work was becoming ever more sophisticated as the **mysteries** of Organic Chemistry **revealed themselves to me**, and I rejoiced in my newfound knowledge of what could be extracted so easily from nature* [21, с. 11].

(2) *I wasn't going to hide behind the lie that I could find a way out by running up and down a hill* [18, с. 22].

Орієнтація на потенційну присутність особи, що розв'язує таємницю, при приховуванні чи реконструкції логіки приховування при розв'язуванні засвідчує асинхронні взаємодії між відповідними агентами. Типове застосування просторової лексики для опису темпоральних відношень лежить в основі представлення таких взаємодій як неодночасного руху вздовж однієї траєкторії (3) чи перегонів у фрагменті (4):

(3) *No one who took the time to dog **Querashi's** nighttime movements, to string a tripwire, and to make sure there was **no evidence left behind** would fail to make certain that he also had an alibi for his whereabouts on Friday night* [24, с. 273].

(4) *Intelligence have already given me a report on **Muhannad Malik**. Emily took pleasure in having managed **to be one step ahead of him**. She recited the salient details on the young Asian* [24, с. 145].

Під час розв'язування таємниці реконструкція минулих подій відбувається через усунення розрізненості в часі та побудову інтегрованого ментального простору, де дейктичним центром є особа, що здійснює пошук: у реченні (5) *coming* сигналізує рух до оповідача; проксимальні просторові маркери у фрагменті (6) поєднуються з дистальними часовими дейктиками. Наведені особливості засвідчують гетерохронний характер аналізованої системи [15, с. 84], тобто наявність різних часових вимірів у її межах.

(5) *What if, after coming to **Buckshaw** and threatening **Father**, he had walked out of the house through the kitchen...* [21, с. 154].

(6) *And I saw as if in a blinding vision: The vicar had been here at **Culverhouse Farm** last Thursday. It was here that he had caught his trouser leg in the bicycle chain and lost his clip* [22, с. 180].

Кожен із компонентів інформаційної системи у свою чергу може розглядатися як підсистема. У цьому сенсі таємниця (індивідуальний або колективний агент чи об'єкт, характеристики якого / способи взаємодії з яким є невідомими) представляється як дискретна структура з набором онтологічних, функціональних, темпорально-локативних та аксіологічних параметрів, здатна до адаптації та самопідтримки, що може бути представлена як фреймова мережа. Аналогічно

людина як учасник інформаційних взаємодій може розглядатися як динамічна відкрита система.

Протилежний процес – виокремлення лише релевантних характеристик та об'єднання елементів у категорії як метод спрощення моделі системи – визначається як агрегація (в епістемологічному сенсі). Водночас агрегація виступає онтологічною властивістю системи, вказуючи на можливість виникнення більш складної поведінки на вищих рівнях як результат взаємодії (сукупної дії) простіших компонентів [10, с. 11–12]. Результатом є існування мета-агентів [10, с. 12] – емерджентних феноменів, що поєднують несумісні на перший погляд характеристики: “виникають несподівано” й “виникають як наслідок” [2, с. 134], є постійними й змінними, немінучими й непередбачуваними, залежними й незалежними від системи, в якій вони виникають [8, с. 2].

Прикладом емерджентності як вияву самоорганізації є поява нового знання внаслідок співставлення розрізнених відомих фактів. В результаті виникає цілісна інформаційна одиниця, що має нові ознаки, які не зводяться до суми характеристик її складових (є неадитивними [9, с. 122]), тобто відбувається ускладнення системи. Так, у ситуації (7) співставлення відомих попередніх подій (загибель Х. Боунпенні – вчителя батька наратора, знаходження мертвого птаха з маркою на дзьобі, назва якого співзвучна з ім'ям батька та символи на марці) дозволяють проінтерпретувати все це як акт погрози. З іншого боку, у прикладі (8) трансформація множини (окремі факти) – маса (цілісний образ), що уможлиблює встановлення особи злочинця, дозволяє розглядати емерджентцію як інволюційний процес (спрощення системи): нове знання є логічно простішим порівняно з неструктурованим набором вихідних даних [15, с. 59 – 60].

(7) *I looked closely at the stamp in my hand. At the bottom, below Queen Victoria's head, was written its value: ONE PENNY. To the left of these words was the letter B, to their right, the letter H. It looked like this: B ONE PENNY. H*

“BH.” The stamp had come from the second row on the printed sheet, eighth column to the right. Two-eight. Was that significant? Aside from the fact that 28 was the atomic number for Nickel, I could think of nothing.

And then I saw it! It wasn't a number at all: It was a word! Bonepenny! Not just Bonepenny, but Bonepenny, H.! Horace Bonepenny!

Impaled on the jack snipe's bill (Yes! Father's schoolboy nickname had been “Jacko!”), the stamp had served as calling card and death threat. A threat that Father had taken in and understood at first glance [21, с. 93].

(8) *And it was true. Although I had all the information I needed, I hadn't put together all of the pieces. This specter was really no more than someone who had dressed themselves up from the film studio's wardrobe – someone who did not want to be recognized [20, с. 146].*

Процеси, які відбуваються в інформаційній системі, – створення, приховування, розв'язування й передача таємниці – є результатом як конфронтативних, так і адаптивних взаємодій між елементами одного рівня (синтагматичний вимір). Так, необхідність збереження власної ідентичності, статусу тощо (підтримання гомеостазу в межах підсистеми) та полярність цілей агентів сукупно з дією різноспрямованих сил (вплив контексту) мотивує осмислення інтеракцій між особою, що приховує та розв'язує таємницю із залученням концептів, що імплікують протистояння, змагання – сутичка (9), полювання (10), спорт (10), гра (11).

(9) *From Mace's increasingly frightened expression, Lord knew **his last random shot had hit home**. There were more incidents. Now each of them knew it [25, с. 182].*

(10) *“Drawing conclusions is your job, not mine,” Theo Shaw said, and Barbara gave him credit for saying it evenly. “But if you're suggesting that Sahlah Malik's somehow involved in what happened to her fiancé ... That's just not on.”*

“How'd we get on to this business at the Nez?” Barbara asked. “That's rather a jump.” He refused to be baited or trapped this time. He said, “You're the police, and I'm not stupid. If you're asking whether I knew the Maliks, you're involved in investigating the death on the Nez. Right?” “And you knew she was to marry Querashi?” “I'd been introduced to him at the Gentlemen's Cooperative. Akram called him his future son-in-law. I didn't think he was here to marry Muhannad, so it seemed

reasonable to conclude he was here to marry Sahlah.” **Touché, Barbara saluted him mentally. She'd thought she had him, but he'd dodged adroitly.** “So you knew Querashi yourself?” [24, с. 189–190].

(11) *It wasn't so much that he suspected China River or her brother of the crime. It was more that he suspected everyone and the way of caution was to hold one's cards close* [23, с. 391].

З іншого боку, приховування/розв'язування таємниці є коадаптаційним процесом, що виявляється зокрема в зміні конструювання предметної ситуації агентами системної взаємодії. *Конструювання* визначається як спосіб представлення концептуальної репрезентації засобами мовного коду, який впливає на концептуальну репрезентацію, індуковану в слухача/співрозмовника [7, с. 40 – 41]. Основними вимірами конструювання є *специфічність* – рівень деталізації при характеристиці ситуації [13, с. 55], *фокусування* як аранжування змісту за принципом фігура/фон [13, с. 57], *промінантність* – відносна виділеність елементів, що включає профілювання та оформлення траєктора й орієнтира [13, с. 66] та *перспектива*, що становить спосіб огляду ситуації (вибір точки спостереження та напрямок ментального сканування [13, с. 73; 82]. Так, специфікація кольору слугує мовцеві В для моделювання образу ситуації, що не відповідає дійсності, але є співвідносним з очікуваннями співрозмовника:

(12) A: “And how's Miss Ophelia? Has the doctor been round?” B: “Yes,” I said. “I believe he saw her this morning.” Ned swallowed my deception whole. A: “Still green then, is she?” B: “**More of a yellow than before.**” I said. “**A shade more sulphuric than cupric.**” I had learned that a lie wrapped in detail, like a horse pill in an apple, went down with greater ease. But this time, as soon as I said it, I knew that I had overstepped. A: “Haw, Flavia!” Ned said. “You're making sport of me” [21, с. 51].

У наступному фрагменті специфікація *something/this particular object* –that old stamp супроводжується психологічним дистанціюванням (вживання дейктика *that*), що разом з прикметником *old* надає висловленню В негативного оцінного забарвлення, вказуючи на (вдаване) нерозуміння справжньої значимості марки:

(13) A: “Look, Flavia, I'll be frank with you. A business associate had **something** in his possession that didn't belong to him. It was mine. Now, I know for a fact that, other than my associate, you and the landlord's daughter were the only two people who were in that room. I also know that Mary Stoker would have no reason to take **this particular object**. What am I to think?” B: “Are you referring to **that old stamp**?” I asked. This was going to be a tightrope act, and I was already putting on my tights. Pemberton relaxed at once. A: “You admit it?” he said. “You're an even smarter girl than I gave you credit for” [21, с. 180].

Прикладом зміни фокусування є навмисне звуження мовцем В часових меж ситуації, що обговорюється, порівняно з очікуваннями А:

(14) A: “Now then,” the Inspector said, flipping open his notebook and unscrewing the cap of his Biro. “From the beginning.” B: “I couldn't sleep, you see,” I began. A: “Not that beginning,” Inspector Hewitt said without looking up. “Tell me about the church fête” [19, с. 61].

Визначальними для вертикального виміру взаємодій у системі є параметри порядку (“макроскопічні величини, які визначають поведінку мікроскопічних механізмів, не будучи представленими на рівні останніх” [12, с. 2445]) та принцип підпорядкування (*das Versklavungsprinzip*): “процес А визначається як підпорядкований процесу В (“von B versklavt”), коли В у своїй динаміці слідує А” [12, с. 2445]. Водночас параметри порядку генеруються й підтримуються поведінкою компонентів нижчих рівнів. Таким чином між локальними та глобальним рівнем системи встановлюються двоспрямовані, проте несиметричні зв'язки – відношення взаємної каузативності (*reciprocal causality*) [17, с. 421].

Подвійні причинні зв'язки в процесі розв'язування таємниці виявляються, коли співвіднесення знайдених особою фактів веде до появи нового знання, що, в свою чергу, обмежує (визначає) варіанти подальшого здійснення пошуку – (15).

(15) *Later, Mrs. Mullet had asked if I enjoyed the pie. [...] And then it struck me like a thunderclap! The dead man had eaten it. Yes. Everything was making sense! [...] What kind of poison could work that quickly? [...] THE REAL QUESTION WAS THIS: Who put the poison in the pie? And, even more to the point, if the dead man*

had eaten the thing by accident, whom had it originally been intended for? [21, с. 74–75].

Наслідком асиметричності двоспрямованих каузативних зв'язків є полярний вплив одного процесу на різні рівні системи. Наприклад, приховування таємниці має деструктивний вплив на її власника, водночас виступаючи стабілізуючим чинником на рівні міжособистісних взаємодій:

(16) *It was as if somehow Noah had been living – for a long time and because of his drug addiction, of course – as an empty shell. God knows how he managed to keep going, but he did. Then, suddenly, what happened today caused the shell to crumple ... and there was nothing functioning inside and, the way it looks now, nothing salvageable either* [25, с. 94].

Асиметричність причинності між рівнями системи виявляється також через відношення контролю. Здобуваючи знання, особа, що здійснює пошук, сприяє появі нового елемента в системі (результат взаємодії відкритої системи з контекстом чи емерджентції), тобто *агенса-особа* діє на *афектив-знання*. Наступним етапом є зміна ролей *суб'єкт/об'єкт контролю*, коли викрита інформація визначає поведінку особи, що здійснювала пошук:

(17) *Had Frank not spent every one of his formative years right on into his solitary adulthood being taught the inestimable value of everything remotely related to Guernsey's time of trial, he might have deliberately misplaced this single piece of paper, and no one would have been the wiser. But he would still have known that it had once existed, and nothing would ever obliterate that knowledge* [23, с. 322].

Отже, концептуальний простір таємниці може бути представлений як інформаційна система, позначена оперуванням неповними чи неточними даними. Організація системи передбачає наявність таких агентів, як таємниця, власник таємниці, особа, що приховує таємницю, особа, що розв'язує таємницю, що набувають своїх характеристик лише в контексті системи. Процеси, які відбуваються в інформаційній системі, – створення, приховування, розв'язування й передача таємниці – супроводжуються як конфронтативними, так і адаптивними взаємодіями між елементами одного рівня. Вертикальний вимір системних взаємодій засвідчує наявність асиметричних відношень взаємної каузативності, що виявляються у відношеннях контролю, а також через полярний вплив одного процесу на різні рівні системи. **Перспективи подальших досліджень** полягають у деталізації характеристик інваріантних компонентів аналізованої інформаційної системи.

Література

1. Вороб'єва О. П. Лингвистика сегодня: реинтерпретация эпистемы / О. П. Вороб'єва // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія. – 2013. – Т.16, № 2. – С. 41–47.
2. Домброван Т. И. Язык в контексте синергетики: Монография / Т. И. Домброван. – Одесса: КП ОГТ, 2013. – 346 с.
3. Ефремов В. А. Теория концепта и концептуальное пространство / В. А. Ефремов // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. – 2009. – № 104. – С. 96–106.
4. Колесник О. С. Від міфосеміотики до нео-антропоцентризму у лінгвістиці / О. С. Колесник // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Серія : Філологічні науки (мовознавство). – 2015. – Вип. 137. – С. 435–440.
5. Allwood J. Logic in Linguistics / J. Allwood, L.-J. Anderson, O. Dahl. – Cambridge : Cambridge University Press, 1995. – 185 p.
6. Boyd R. Metaphor and Theory Change: What is “Metaphor” a Metaphor for? / Richard Boyd // Metaphor and Thought / [edited by Andrew Ortony]. – Cambridge : Cambridge University Press, 1993. – P. 481–532.
7. Evans V. A Glossary of Cognitive Linguistics / Vyvyan Evans. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2007. – 239 p.
8. Fromm J. Types and Forms of Emergence [Electronic Resource] / Jochen Fromm. – 2005. – 23 p. – Available from: <http://arxiv.org/ftp/nlin/papers/0506/0506028.pdf>
6. Holland J. H. Emergence. From Chaos to Order / John H. Holland. – Oxford : Oxford University Press, 1998. – 259 p.
10. Holland J. H. Hidden Order. How Adaptation Builds Complexity / John H. Holland. – New York : Addison-Wesley, 1995. – 185 p.

11. Juarrero A. Dynamics in Action. Intentional Behavior as a Complex System / Alicia Juarrero. – Cambridge : MIT Press, 1999. – 288 p.
12. Köhler R. Semiotik und Synergetik / Reinhard Köhler // Semiotik. Ein Handbuch zu den zeichentheoretischen Grundlagen von Natur und Kultur. 3. Teilband / [herausgegeben von Roland Posner, Klaus Robering, Thomas A. Sebeok]. – Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 2003. – S. 2444–2452.
13. Langacker R. W. Cognitive Grammar. A Basic Introduction / Ronald W. Langacker. – Oxford : Oxford University Press, 2008. – 562 p.
14. Langacker R. W. Convergence in Cognitive Linguistics / Ronald W. Langacker // Cognitive Linguistics. Convergence and Expansion / [edited by Mario Brdar, Stefan Th. Gries, Milena Zic Fuchs]. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2011. – P. 9–16.
15. Larsen-Freeman D. Complex Systems and Applied Linguistics / Diane Larsen-Freeman, Lynne Cameron. – Oxford : Oxford University Press, 2008. – 287 p.
16. Maturana H. Autopoiesis: Reproduction, Heredity and Evolution / Humberto Maturana // Autopoiesis, Dissipative Structures and Spontaneous Social Order / [edited by M. Zeleny]. – Boulder : Westview Press. – P. 45–79.
17. Thompson E. Radical Embodiment: Neural Dynamics and Consciousness / Evan Thompson, Francisco J. Varela // Trends in Cognitive Sciences. – 2001. – Vol. 5, No. 10. – P. 418–425.

Джерела ілюстративного матеріалу

18. Ahern C. There is no Place like Here / Cecelia Ahern. – New York : HarperCollins, 2006. – 248 p.
19. Bradley A. A Red Herring without Mustard / Alan Bradley. – New York : Delacorte Press, 2011. – 240 p.
20. Bradley A. I am Half-Sick of Shadows / Alan Bradley. – New York : Delacorte Press, 2011. – 172 p.
21. Bradley A. The Sweetness at the Bottom of the Pie / Alan Bradley. – New York : Delacorte Press, 2009. – 222 p.
22. Bradley A. The Weed That Strings the Hangman's Bag / Alan Bradley. – New York : Delacorte Press, 2011. – 172 p.
23. George E. A Place of Hiding / Elizabeth George. – New York : Bantam Books, 2003. – 514 p.
24. George E. Deception on His Mind / Elizabeth George. – New York : Bantam Books, 2009. – 624 p.
25. Hailey A. Strong Medicine / Arthur Hailey. – New York : Dell, 1991. – 314 p.